

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ

Τάσος Λειβαδίτης
Ένας εν εξελίξει μύθος

“Όλα τελειώνουν κάποτε. Λοιπόν αντίο!
Τα πιο ωραία ποιήματα δεν θα γραφτούν ποτέ...” Τ. Λ.

Αφορμή για αυτό το άρθρο στάθηκε ένα κείμενο το Γ. Δουατζή με τίτλο «Ο άγιος της ελληνικής ποίησης»^[1], το οποίο αναφέρεται στον Τάσο Λειβαδίτη. Πέρα από τον ευφάνταστο τίτλο που θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι έχει το κείμενο και ο οποίος θα μπορούσε να λειτουργεί μεταφορικά και να υποδηλώνει μία τρυφερή σχέση του κειμενογράφου με το αναφερόμενο πρόσωπο, υπάρχει κάτι ουσιαστικό που δεν θα έπρεπε να διαφύγει της προσοχής μας.

Ο κειμενογράφος ξεκινά λέγοντας: «αν άγιος της πεζογραφίας μας είναι ο Παπαδιαμάντης, τολμώ να ονομάσω άγιο της ποίησής μας τον Τάσο Λειβαδίτη». Όλο το σύστημα στο οποίο θα βασιστούμε και θα επεξεργαστούμε σε ένα εντελώς αρχικό στάδιο – ίσως και χονδροειδώς – είναι αυτό του λογοτεχνικού μύθου^[2]. Ο λογοτεχνικός μύθος εν προκειμένω δεν είναι πλήρως διαμορφωμένος αλλά, όπως θα δειξουμε μέσα από μία εξεταστική διαδικασία, είναι τόσο εν εξελίξει όσο και διαμορφούμενος σε στενά μέχρι στιγμής πλαίσια. Και εδώ λέμε σε στενά πλαίσια, διότι για να υπάρξει λογοτεχνικός μύθος απαραίτητη είναι η χρήση του, η γόνιμη επεξεργασία του μέσω της λογοτεχνίας που θα φέρει λογοτεχνικά προϊόντα βασισμένα ακριβώς σε αυτό το μυθολογικό υλικό.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Ο Δουατζής στο κείμενό του αναφέρει ότι ο Λειβαδίτης είναι μετά θάνατον ένας άγιος. Αυτό ο Δουατζής το στηρίζει σε μία συλλογιστική: ο Λειβαδίτης την ζωή του την πέρασε με ταπεινότητα και ταπεινοφροσύνη – ως κρατήσουμε αυτές τις λέξεις – ενώ όλος του ο βίος ήταν ένας βίος τραχύς, ένας βίος, θα μπορούσαμε να πούμε, πολυβασανισμένος. Δίνει λοιπόν σε αυτό το κείμενο έμφαση στην ταπεινότητα του Λειβαδίτη ως ανθρώπου αλλά και στην πολυπάθη και πολυτάραχη ζωή του. Δεν πρόκειται όμως για ένα βιογραφικό κείμενο, παρά την εκ πρώτης όψεως βλεπόμενη εικόνα, αλλά για ένα κείμενο μυθολογικό. Και λέω μυθολογικό, όχι ιστορικό, γιατί αυτό που μας ενδιαφέρει βλέπουμε εδώ να συμπύκνεται κάποια συστήματα, αυτό του χριστιανισμού με αυτό της φιλοσοφίας, διότι μετά το επίπεδο του βίου πηγαινούμε σε ένα φιλοσοφικό επίπεδο.

Μετά τον τόπο (locuscommunis) ταπεινοφροσύνης βλέπουμε τον τόπο του ενάρετου αλλά βασανισμένου βίου. Συγκεκριμένα, οι αναφορές στις εξορίες του Λειβαδίτη, τη δεινή οικονομική του κατάσταση και την απομόνωσή του από το σύστημα είναι τόποι αγιολογικοί. Είναι λοιπόν ένα αγιολογικό κείμενο αλλά δεν θα εμμένουμε τόσο σε αυτό.

Δεν έχουμε να κάνουμε με ένα κείμενο μεμονωμένο και αποξενωμένο μέσα στη νεοελληνική γραμματεία και το νεοελληνικό πολιτισμικό μόρφωμα. Υπάρχουν και άλλα κείμενα, τα οποία εντάσσονται σε αυτή την χορεία των αγιολογικών. Και φυσικά δεν αναφερόμαστε σε σελίδες θρησκευτικού περιεχομένου αλλά σε σελίδες της Λογοτεχνίας^[3]. Θα φέρουμε δύο παραδείγματα, τα επιφανέστερα και εν πολλοίς τα χαρακτηριστικότερα του είδους, τα οποία συνάδουν με το κείμενο του Δουατζή.

Το πρώτο είναι αυτό για τον Παπαδιαμάντη, αφού έχει καθιερωθεί ως άγιος των νεοελληνικών Γραμμάτων. Ο Δουατζής βέβαια το εξειδικεύει προκειμένου να πετύχει τον ιδεολογικό του σκοπό, ενώ είναι η ανάδειξη του Λειβαδίτη ως άγιου της ποίησης. Ο Παπαδιαμάντης λοιπόν ως άγιος της πεζογραφίας καθιερώθηκε από πολύ νωρίς στη συνείδηση τόσο του αναγνωστικού κοινού όσο και ενός άλλου, του λογοτεχνικού. Η περίπτωση Παπαδιαμάντη είναι ιδιαίζουσα, καθώς ο λογοτέχνης χρίστηκε άγιος των Γραμμάτων αφ’ ενός μεν λόγω του επιφανειακού – ως μας επιτραπεί η έκφραση – θεματολογίου του και αφ’ ετέρου λόγω του τρόπου της ζωής του. Το λαϊκό αίσημα βρήκε στον Παπαδιαμάντη έκφραση και είναι ο λογοτέχνης εκείνος, ο οποίος δεν είναι κλεισμένος στον γυάλινο σφραγισμένο και ταπεινός άνθρωπος των συγγραφέων, αλλά είναι ένας άνθρωπος εντελώς εξανθρωπισμένος ή ένας άνθρωπος που τείνει να εξαίλωθε.

Ο Παπαδιαμάντης, σύμφωνα με τον ήδη και από καιρού διαμορφωμένο λογοτεχνικό του μύθο, υπήρξε ένας άνθρωπος ταπεινός, ταπεινόφρων και πένης, ο οποίος και εκείνος βασανίστηκε από μία εσωτερική πάλη, την πάλη πολιτισμού-φύσης ή αμαρτίας-ενάρετου βίου. Επίσης το έργο του ανοίγει ένα παράθυρο στον κόσμο εκείνο των λαϊκών ανθρώπων και της κοινωνίας της επαρχίας, μίας κοινωνίας όχι και πολύ απομακρυσμένης αλλά νοσταλγικά θεωρούμενης σήμερα. Ακόμη, στο έργο του δίνονται προσωπογραφίες καθημερινών ανθρώπων. Επομένως στη συνείδηση του αναγνωστικού κοινού διαμορφώνεται η εξής αντίληψη: αφού ο Παπαδιαμάντης μιλά για τους απλούς και ταπεινούς ανθρώπους, άρα και ο ίδιος είναι απλός και ταπεινός άνθρωπος.

Πέρα όμως από αυτό, ο λογοτεχνικός μύθος του Παπαδιαμάντη περιλαμβάνει τόσο τον βίο όσο και το έργο του και πτυχή ή – αν θέλετε – ένα εκ των δεδομένων της παπαδιαμαντικής παράδοσης είναι και η αγιοσύνη του. Αυτή όμως έχει λάβει κάποιες περιεργές ομολογουμένως διαστάσεις: ξεκίνησε από την καθιέρωση του λογοτεχνικά ως αγίου, επεκτάθηκε όμως και εξωλογοτεχνικά αγγίζοντας και προσεγγίζοντας κάποιους θεσμούς, όπως αυτός της Εκκλησίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι έχει γραφτεί Ακολουθία εκκλησιαστική για τον Παπαδιαμάντη^[4]. Εκτός από ένα ωραίο ή οπισθοδρομικό λογοτεχνικό προϊόν, αυτή η Ακολουθία συνιστά μία προσπάθεια θεματοποίησης του εν λόγω προσώπου. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο Παπαδιαμάντης ξεφεύγει από τα στενά λογοτεχνικά πλαίσια.

Φυσικά, η αντίληψη αυτή, ότι ο Παπαδιαμάντης υπήρξε ένας άγιος και ως άγιος καθιερώθηκε στα νεοελληνικά Γράμματα, έχει και τα κειμενικά της ερείσματα. Ένας Βίος Αγίου έχει πάντοτε έναν συγγραφέα: θα τον ονομάσουμε “συναξαριστή” ελλείψει άλλου πρόχειρου όρου. Συναξαριστή του Παπαδιαμάντη θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον Πάσχο, ο οποίος με μία σωρεία άρθρων και βιβλίων συνέβαλε στην εγκαθίδρυση του λογοτεχνικού μύθου του Σκιαθίτη, ή και τον Περάνθη^[5].

Αυτός ο μύθος να μην υφίσταται αλλά για να λειτουργεί ως τέτοιος πρέπει να υπάρχουν και τα κειμενικά δεδομένα που να αξιοποιούν αυτόν τον μύθο. Έχουμε λοιπόν, εκτός από τα διάφορα ποιήματα, πεζογραφήματα κ.τ.λ. που γράφτηκαν για τον Παπαδιαμάντη και τον παρουσιάζουν ως άγιο, και κάποια στοιχεία που τον παρουσιάζουν ως τέτοιο προκειμένου να εγκαθιδρύνουν αυτή την πτυχή του λογοτεχνικού μύθου, δηλαδή την πτυχή της αγιοσύνης. Ο Πάσχος ή ο Περάνθης^[6] είναι λοιπόν ο συναξαριστής του Παπαδιαμάντη και ο τελευταίος πέρασε ως τέτοιος στην Ιστορία και η συγκεκριμένη πτυχή πέρασε στη σφαίρα του λογοτεχνικού του μύθου.

Από αυτά που είπαμε μέχρι στιγμής είδαμε ότι ο Παπαδιαμάντης, ο κατ’ εξοχήν άγιος, διαθέτει έναν συναξαριστή, κάποιον που έγραψε στοιχεία για τη ζωή του, τα παρουσίασε με τέτοιο τρόπο ώστε να περάσουν στη σφαίρα του λογοτεχνικού του μύθου. Από εκεί και ύστερα ο μύθος διαμορφώνεται σύμφωνα με τα λογοτεχνικά προϊόντα που πρέπει να μελετηθούν στη διαχρονία τους.

Θα περάσουμε όμως λίγο παρακάτω και θα δούμε μία άλλη περίπτωση αγιοποίησης, αυτή τη φορά ενός άλλου ανθρώπου που εντάσσεται στην καλλιτεχνία αλλά που εν προκειμένω υπάρχουν κάμποιοι επιπλέον παράγοντες. Και αυτό δεν είναι άλλο από το πρόσωπο του Γιαννούλη Χαλεπά. Ο Χαλεπάς υπήρξε βέβαια γλύπτης αλλά έχει διαμορφώσει και ο ίδιος τον δικό του λογοτεχνικό μύθο^[7]. Αξίζει να δώσουμε κάποια στοιχεία για τον γλύπτη. Για πολύ καιρό, κυρίως όσο ζούσε, ο Χαλεπάς θεωρούνταν ο φρενοβλαβής καλλιτέχνης ενώ από τον θάνατό του και ύστερα θεωρείται, μεταξύ όλων των άλλων, ένας άγιος. Πώς όμως διαμορφώθηκε ο λογοτεχνικός μύθος, ο οποίος και αυτού περιλαμβάνει την πτυχή της αγιότητας; Για τον Χαλεπά έχουν γραφτεί σωρεία μυθιστορημάτων, μυθιστορηματικών βιογραφιών, ποιημάτων κ.τ.λ. Είναι προφανές ότι έχει δημιουργηθεί πλέον στη νεοελληνική λογοτεχνική πραγματικότητα ο δικός του μύθος.

Η πτυχή όμως της αγιότητας πρέπει να πούμε ότι ξεκίνησε να υφίσταται από τη συγγραφή ενός αγιολογικού κειμένου, το οποίο παρουσιάζει τον Χαλεπά ως έναν άγιο αλλά με διαφορετικές διαστάσεις από αυτές του Παπαδιαμάντη. Μιλάμε φυσικά για το κείμενο *Ο βίος ενός αγίου*^[8] του Στρ. Δούκα, στο οποίο δίνεται η “βιογραφία” του Τήνιου γλύπτη αλλά και ο τίτλος και το κείμενο κινούνται προς μία κατεύθυνση αγιοποίησης του προσώπου. Εν άλλους λόγους, μέσα στο κείμενο ο Χαλεπάς παρουσιάζεται μεν ως ο αριστοτεχνικός και μάλιστα γλύπτης, ο οποίος «έπαθεν τας φρένας» και μετά από μισό αιώνα σκότους ξαναδημιούργησε, όμως παρουσιάζεται και μία άλλη πτυχή, εκείνη του ανθρώπου που τείνει στην αγιότητα λόγω του τρόπου ζωής του και των παθημάτων του. Δηλαδή στην αγιολογία του Δούκα ο Χαλεπάς παρουσιάζεται ως «ακτήμων» , ως εμπαιζόμενος από τους συγχωριανούς του, ο τρελός του χωριού θα λέγαμε. Παρά ταύτα δίνεται και εκείνος ο Χαλεπάς, ο οποίος, μετά από το ψυχικό τέλμα μισού αιώνα ανέθαλε, και όλο αυτό το διάστημα μέχρι και τον θάνατό του βασανίστηκε εσωτερικά, πνευματικά: δίνεται δηλαδή η εσωτερική πάλη ενός ανθρώπου που συγκρούεται με τον εαυτό του και τους δαιμόνες του, παρουσιάζεται ένας άνθρωπος, ο οποίος λόγω του υψηλού του ταλέντου οδηγήθηκε σε ένα πνευματικό σκότος και επανέκαμψε.

Η ζωή του υπήρξε ένα μαρτύριο και μέσω αυτού και της προσπάθειάς του καθώς και της επιτυχούς(;) αποκατάστασης της υγείας του, όλα αυτά συντείνουν στο να τον κάνουν άγιο, σε συνδυασμό όμως και με τον τρόπο ζωής του που υπήρξε παραχώδης στην αρχή με τα ανθρώπινα μέτρα ενώ μετά τα ξεπέρασε και έφτασε σε ένα σημείο που το μαρτύριό του με την ψυχουσύνθεσή του να δεθούν, και ο συναξαριστής του να τα παρουσιάσει έτσι ώστε όλο αυτό το κράμα να τείνει προς την αγιότητα.

Είναι ιδιαίτερης σημασίας και τα δύο πρόσωπα, και ο Παπαδιαμάντης και ο Χαλεπάς, διότι έχουν κοινά χαρακτηριστικά, δηλαδή αντιπροσωπεύουν τον χώρο της καλλιτεχνίας, αλλά διαθέτουν και ένα εγγενές στοιχείο, δηλαδή την ταπεινότητα, και κάποιος, μετρίως ηθικοχριστιανικός αρετές που τους οδηγούν μέσω των συναξαριστών τους σε ένα επίπεδο αγιότητας. Θα μπορούσαμε να εξετάσουμε πολλές παραμέτρους και των δύο περιπτώσεων, θεωρούμε όμως ότι έστω και ακροθιγώς δόθηκε μία επίγευση αυτού που θέλουμε να πούμε.

Θα προχωρήσουμε τώρα στην περίπτωση του Λειβαδίτη. Θεωρούμε λοιπόν συναξαριστή του Λειβαδίτη τον Δουατζή, αφού είναι αυτός που έστω και με ένα του κείμενο έδωσε μία ώθηση, βασική, προκειμένου να δημιουργηθεί ο μύθος του. Τι όμως αγιοποιεί τον Λειβαδίτη; Βλέπουμε έναν κοινό τόπο, την ταπεινότητα, που συνηθήσαμε και στους δύο προαναφερόμενους λογοτεχνικούς μύθους. Επιπλέον, ένα δεύτερο στοιχείο είναι η ενασχόληση με την καλλιτεχνία. Όμως ο συναξαριστής αναφέρει ότι ο Λειβαδίτης είναι ένας άγιος «πέρα από θρησκείες». Και πράγματι και τα υπόλοιπα πρόσωπα θα μπορούσαν να λειτουργούν κατ’ αυτό τον τρόπο. Ποιο είναι όμως αυτό το χαρακτηριστικό που διαχωρίζει σχεδόν ανεπαίσθητα αλλά σημαντικά τον Λειβαδίτη από τον Χαλεπά και τον Παπαδιαμάντη; Είναι νομίζουμε η πολιτική στράτευση του προσώπου “Λειβαδίτης”. Ο Λειβαδίτης αγιοποιήθηκε μέσα από το μαρτύριό του και αυτό είναι ουσιαστικά πολιτικό. Δεν είναι τόσο η εσωτερική πάλη, η πάλη με τους δαιμόνες του: είναι η πάλη με ένα μέρος της κοινωνίας αλλά εδώ έχουμε ένα επιπλέον στοιχείο που συντείνει στην αγιότητα, την ταύτιση βίου και καλλιτεχνικής έκφρασης. Ο Λειβαδίτης είναι από εκείνες τις περιπτώσεις που το έργο και η ζωή του ταυτίζονται. Δηλαδή η εμπλοκή του στα πολιτικά πράγματα έστω και μόνο η πνευματική του στράτευση θα αφαιρούσε κάτι από την αγιότητά του: αντιθέτως, συντείνει στην αγιότητα, διότι μέσα από το μαρτύριο, το οποίο παρουσιάζει και ο Δουατζής αναφέροντας την εξορία, την αποξένωση από το Κόμμα κ.τ.λ., οριοθετείται ένας χώρος νεότευκτος τόσο για τη νεοελληνική Λογοτεχνία όσο και ιδεολογία.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, τα κειμενικά δεδομένα δεν είναι τόσο εξόφθαλμα: έχουμε το “συναξάρι” του Λειβαδίτη αλλά όχι τη γόνιμη αξιοποίησή του. Έχουμε μία μόνο αξιοποίηση, η οποία απορρέει από το έργο του οποίου ποιητή και τις συνιστάμενες του. Θα φέρουμε ένα παράδειγμα:

Τα βράδια^[9]
Στον Τάσο Λειβαδίτη

*Τα βράδια επισκέπτομαι τους τάφους λησμονημένων ποιητών
και γεμίζω με μελάνι τα ανθοδοχεία τους.
Ανανεώνω με κραγιόν
τα χαμόγελα των νεκρών παλιότσων
και κάνω συντροφιά στα εικονοστάσια των δρόμων.
Αφουγκράζομαι τις λαμαρίνες στα παλιά ναυπηγεία,
διορθώνω τα ορθογραφικά λάθη στα χαρτόνια
των ζητιάνων,
κουρδίζω τις καμπάνες στις ερειπωμένες εκκλησίες,
ακτοποιά τις καρέκλες στα σπίτια των αυτοχείρων,
χαιδέω τα μαλλιά γριών γυναικών.
Ύστερα, το χάραμα, γυρίζω σπίτι
πο μόνος
και από τις μέρες του Φεβρουαρίου
που δεν χώρεσαν στο ημερολόγιο
και ξεπλένω στο νιπτήρα
όλη τη μοναξιά από τα χέρια μου.*

Βλέπουμε λοιπόν ότι σε αυτό το ποίημα παρουσιάζονται τα «εικονοστάσια των δρόμων», οι καθημερινοί άνθρωποι. Και είναι μάλιστα αυτοί οι άνθρωποι που παρουσιάζονται στο έργο του Λειβαδίτη, οι δρόμοι, καθημερινοί, φτωχοί, πολύπαθοι και πολυβασανισμένοι. Στο αναγνωστικό αλλά και στο λογοτεχνικό ο άξονας του έργου με τον άξονα του ποιητή-προσώπου τέμνονται: το κοινό σημείο είναι αυτό του λογοτεχνικού μύθου και ειδικότερα δεδομένου του που τείνουν να αγγίξουν την πτυχή της αγιότητας, κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση αλλά δεν ορίζουν ως άγιο τον ίδιο τον Λειβαδίτη.

Ο λογοτεχνικός μύθος του Τ. Λειβαδίτη δεν έχει πλήρως διαμορφωθεί. Εμείς σε αυτό το άρθρο προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε την αρχή ενός λογοτεχνικού φαινομένου, το οποίο αξίζει να μελετηθεί. Μέσα σε αυτές τις παρακινδυνευμένες γραμμές θίξαμε τον λογοτεχνικό μύθο νεοελληνικών προσώπων της καλλιτεχνίας, ο οποίος έχει ως πτυχή του την αγιότητα και πολιτισμικά μοντέλα», «Δωδώνη»(Φιλολογία), *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι.* 19(1990), σελ. 267-286.

[3] Όπως θα έγινε ήδη σαφές, δεν προτίθεται να εξετάσω τις ιδεολογικές πτυχές της “αγιότητας” των προσώπων. Θα κινηθώ σε ένα αυστηρά ιστοριογραφματολογικό πλαίσιο εξετάζοντας μόνο τον λογοτεχνικό μύθο, πέρα από τα όσα έχει διατυπώσει η έρευνα για τα αναφερόμενα πρόσωπα.

[4] Βλ. Π. Β. Πάσχος, *Παπαδιαμάντης. Μνήμη δικαίου μετ’ εγκωμίων*, Αρμός, Αθήνα, 1991, σελ. 155 κ.ε.
«ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΕΙΑ, ήγουν μνηογραφικά σχεδιάσματα ποιηθέντα μεν παρά του ελαχίστου εν Αναγνώσταις Παντελεήμονος, τουπίκην Κερχαίου, ψαλλόμενα δε την γ’ Ιανουαρίου, εις τιμήν και μνήμην του αγίου των Νεοελληνικών Γραμμάτων οσίου Αλεξάνδρου του Νέου, του εκ της νήσου Σκιάθου ορμημένου, Παπαδιαμάντη δ’ επικαλούμενου».

[5] Ο Περάνθης έγραψε μία μυθιστορηματική βιογραφία για τον Παπαδιαμάντη. Βλ. Μιχ. Περάνθης, *Ο κοσμοκαλόγερος. Μυθιστόρημα από τη ζωή του Αλέξ. Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, 1952.

[6] Για τον κύριο συναξαριστή του Παπαδιαμάντη δεν μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα, διότι υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες, όπως π. χ. το πότε γράφτηκε η πρώτη αγιολογία για τον Σκιαθίτη, τότε άρχισε να χαρακτηρίζεται ευρύτερα ως άγιος κ. ο. κ.

[7] Βλ. Π. Ελ Γκεντί, «Γιαννούλης Χαλεπάς. Ο λογοτεχνικός του μύθος», *Ασφόделος* 1(2011).

[8] Βλ. Στρ. Δούκα, *Ο βίος ενός αγίου. Γιαννούλης Χαλεπάς*, ανάπτυπο του περ. *Διαγώνιος*, Θεσσαλονίκη, 1967 και Κέδρος, Αθήνα, 1978.

[9] Βλ. Σπ. Αραβανής, *Η ιστορία ενός ανθρώπου*, Μετρονόμος, Αθήνα, 2011.

Παναγιώτης Ελ Γκεντί

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

[1] *Τάσος Λειβαδίτης. Συνομιλία με τον Νυχτερινό Επισκέπτη. Στίχοι, χειρόγραφα, κείμενα, μαρτυρίες*, επιμ. Γ. Δουατζής, Κέδρος, Αθήνα, 2008. [2]

[2] Για τον λογοτεχνικό μύθο βλ. Ζ. Ι. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, Gutenberg, Αθήνα, 1994/ P. Brunnel, *Mythocritique. Théorie et parcours*, PUF, Paris, 1992/ A. J. Graimas, *L’analyse structural du recit. Communications*, Seuil, Paris, 1981/ Ερ. Κασιμάτος, «Ζητήματα θεωρίας του πολιτισμού. Λογοτεχνικοί μύθοι και πολιτισμικά μοντέλα», «Δωδώνη»(Φιλολογία), *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι.* 19(1990), σελ. 267-286.

[3] Όπως θα έγινε ήδη σαφές, δεν προτίθεται να εξετάσω τις ιδεολογικές πτυχές της “αγιότητας” των προσώπων. Θα κινηθώ σε ένα αυστηρά ιστοριογραφματολογικό πλαίσιο εξετάζοντας μόνο τον λογοτεχνικό μύθο, πέρα από τα όσα έχει διατυπώσει η έρευνα για τα αναφερόμενα πρόσωπα.

[4] Βλ. Π. Β. Πάσχος, *Παπαδιαμάντης. Μνήμη δικαίου μετ’ εγκωμίων*, Αρμός, Αθήνα, 1991, σελ. 155 κ.ε.
«ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΕΙΑ, ήγουν μνηογραφικά σχεδιάσματα ποιηθέντα μεν παρά του ελαχίστου εν Αναγνώσταις Παντελεήμονος, τουπίκην Κερχαίου, ψαλλόμενα δε την γ’ Ιανουαρίου, εις τιμήν και μνήμην του αγίου των Νεοελληνικών Γραμμάτων οσίου Αλεξάνδρου του Νέου, του εκ της νήσου Σκιάθου ορμημένου, Παπαδιαμάντη δ’ επικαλούμενου».

[5] Ο Περάνθης έγραψε μία μυθιστορηματική βιογραφία για τον Παπαδιαμάντη. Βλ. Μιχ. Περάνθης, *Ο κοσμοκαλόγερος. Μυθιστόρημα από τη ζωή του Αλέξ. Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, 1952.

[6] Για τον κύριο συναξαριστή του Παπαδιαμάντη δεν μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα, διότι υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες, όπως π. χ. το πότε γράφτηκε η πρώτη αγιολογία για τον Σκιαθίτη, τότε άρχισε να χαρακτηρίζεται ευρύτερα ως άγιος κ. ο. κ.

[7] Βλ. Π. Ελ Γκεντί, «Γιαννούλης Χαλεπάς. Ο λογοτεχνικός του μύθος», *Ασφόделος* 1(2011).

[8] Βλ. Στρ. Δούκα, *Ο βίος ενός αγίου. Γιαννούλης Χαλεπάς*, ανάπτυπο του περ. *Διαγώνιος*, Θεσσαλονίκη, 1967 και Κέδρος, Αθήνα, 1978.

[9] Βλ. Σπ. Αραβανής, *Η ιστορία ενός ανθρώπου*, Μετρονόμος, Αθήνα, 2011.